

УДК 7:378.6](477.411)НАОМА

ORCID ID: 0000-0001-9930-1652

DOI: <https://doi.org/10.33838/naoma.30.2021.77-82>

Анастасія Мельничук

аспірантка кафедри теорії та історії мистецтва НАОМА

melnicukanastasia090@gmail.com

Науковий керівник — **Ю. В. Майстренко-Вакуленко**,
кандидат мистецтвознавства, доцент

ВИМІР «ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ»: АНАТОМІЯ, СОЦІАЛЬНА ПЕДОЛОГІЯ ТА ФІЗІОЛОГІЧНА РЕФЛЕКСОЛОГІЯ ЯК СКЛАДОВІ ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ В КИЇВСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ІНСТИТУТІ

Анотація. В межах статті досліджено проблематику художньої освіти у Київському художньому інституті 20-х років ХХ ст. у контексті міждисциплінарних зв'язків та завдань ідеологічного виховання. Зважаючи на те, що освітній процес у мистецьких навчальних закладах, зокрема Київському художньому інституті, у ранній радянський період отримав своє світоглядно-філософське підґрунтя, згідно з яким деконструвалися традиційні підходи до художньої освіти, також змінювалися навчальні програми, вводилися нові дисципліни тощо. Нами висвітлено розуміння сутності освітнього процесу в означений період, що є ключем до розуміння художньої культури раннього СРСР загалом. Стаття ґрунтується на першоджерелах та архівних матеріалах, зокрема конспектах лекцій з української мови, педології, анатомії, філософії, прослуханих професором О. К. Богомазовим, що були віднайдені нами у фондах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

Ключові слова: Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, Київський художній інститут, соціальна педологія, фізіологічна рефлексологія, анатомія.

THE DIMENSION OF «EXPERIMENTAL CULTURE»: ANATOMY, SOCIAL PEDODOLOGY AND PHYSIOLOGICAL REFLEXOLOGY AS COMPONENTS OF ART EDUCATION AT THE KYIV ART INSTITUTE

Anastasia Melnychuk

Abstract. The article examines the problems of art education in the 1920s of Kyiv Art Institute in the context of interdisciplinary links and tasks of ideological education. The educational process in art educational institutions, such as Kyiv Art Institute, received its ideological and philosophical basis in the early Soviet period, according to which traditional approaches to art education were deconstructed, curricula were changed, new disciplines were introduced, etc. Understanding the essence of the educational process in this period is the key to understanding the artistic culture of the early USSR in general. In the course of this study, both general scientific methods, such as formal analysis, historical, biographical, typologically systematic, problem and logical, and empirical, as well as cultural and historical, which belongs to art history methods, were used. For the first time, this study highlights the origins and stages of formation of such disciplines as Anatomy, Social Pedology and Physiological Reflexology, which were taught at Kyiv Art Institute in the 1920s of the 20th century. The article makes up for an insufficiency in the data about the history of development and scientific and methodological approach in teaching these disciplines based on the autor's processing of archival documentation kept in the

funds of the Central State Archive Museum of Literature and Art of Ukraine. The aim of the article is to study the curriculum of the Kyiv Art Institute in the 1920s of the 20th century on the basis of primary sources, to analyze new approaches and interdisciplinary connections of the new curriculum, the place and significance of such disciplines as Anatomy, Social Pedology and Physiological Reflexology. The article is based on primary sources and archival data, such as abstracts of lectures on Ukrainian, Pedology, Anatomy, Philosophy, which were listened to by Professor O. K. Bohomazov, were found by the author of the article in the funds of the Central State Archive Museum of Literature and Art of Ukraine.

Keywords: National Academy of Fine Arts and Architecture, Kyiv Art Institute, anatomy, social pedology and physiological reflexology.

Постановка проблеми. Початок ХХ ст. ознаменувався розширенням прагматичного світосприйняття та світового процесу глобалізації, які суттєво вплинули на активізацію нових пошуків системи освіти. На теренах Радянського Союзу цей процес був форсований пануванням марксистсько-ленінської ідеології та завданням формування « нової людини ». Починаючи з 20-х років ХХ ст. в художній освіті СРСР загалом і УРСР зокрема, були введені нові дисципліни соціального, психологічного та педагогічного напрямків. Поряд з іншими художніми ВНЗ Радянського Союзу свою навчальну програму змінив і Київський художній інститут. Дослідження проблематики художньої освіти в СРСР 20-х років є важливим з точки зору досвіду формування навчальних програм для творчих спеціальностей, адже художня освіта періодично зазнає вимушених змін, а тому досвід попередніх історичних періодів може виявитися досить цінним.

Актуальність дослідження полягає у вивченні викладання названих дисциплін у стінах Київського художнього інституту, оскільки в науковій літературі мало ґрунтовних праць, які б всебічно вивчали цю тему. Дослідження спирається на архівні матеріали з фондів ЦДАМЛМ України, а також на публікації та архівні відомості, наявні в НАОМА.

Зв'язок авторського доробку з важливими науковими та практичними завданнями. Визначено місце анатомії, фізіологічної рефлексології та соціальної педології в організації академічної системи викладання усіх базових дисциплін в Київському художньому інституті (НАОМА).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У загальнотеоретичному осмисленні теми, дослідження спирається на опрацьовані архівні матеріали з фондів ЦДАМЛМ України (Конспекти). Основою для написання статті стали

наукові праці українських та зарубіжних авторів, опубліковані в періодичних виданнях (1–3; 7–10).

Зазначення невирішених частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. У даній статті ми досліджуємо навчальну програму Київського художнього інституту 20-х років ХХ століття на основі першоджерел, аналізуємо нові підходи та міждисциплінарні зв'язки нової навчальної програми, місце і значення в ній таких дисциплін, як анатомія, соціальна педологія та фізіологічна рефлексологія.

Новизна наукового дослідження. У поданому дослідженні вперше висвітлено витоки та виокремлено етапи становлення таких дисциплін, як анатомія, соціальна педологія та фізіологічна рефлексологія, які викладали у Київському художньому інституті в 20-х роках ХХ століття.

Стаття заповнює прогалину в відомостях про розвиток та науково-методичний підхід у викладанні названих нами дисциплін на основі опрацювання автором архівної документації, що зберігається в фондах ЦДАМЛМ України.

Методологічне або загальнонаукове значення авторських розробок. Результати дослідження можуть бути використанні у навчальному процесі, для розробки методичних посібників та програми з курсу пластичної анатомії, а також важливим є залучення студентів до вивчення історії окресленої нами проблематики.

Виклад основного матеріалу. Становлення радянської влади дало поштовх до перебудови всіх освітніх методик та навчальних дисциплін, які вважалися значущими для нового режиму. У підсумку це призвело до поширення в Радянському Союзі нового наукового напрямку — психотехніки, — який виник ще на початку ХХ століття у Європі й утвердився на хвилі дискусій про раціоналізацію як окрема дисципліна після Першої світової війни. Психотехніка

сприймалася її адептами «як практична психологія, яка розширила предмет свого вивчення на всі доступні для неї сфери людської діяльності» (Ферингер 93). Серед сфер науки зачіпалось й мистецтво: «практично, саме техніка, її потужний розвиток на межі століть сформував світогляд, який надалі породив футуризм» (Чоп 16). У мистецтві ХХ ст. відбулися зміни, які можна характеризувати як відхід від «натуралізму» і пошук таких способів втілення, які б виражали деструкцію звичного світобачення без спроби багатопланового відображення дійсності. «Художній образ несе в собі безкінечність змісту. Таким постає мистецтво модернізму» (Роменець 420). Власне все, що починало активно розвиватися в Росії, паралельно розвивалося і в радянській Україні.

Модернізація освіти в Україні припадає на 20-ті рр. ХХ століття. Реформа освітньо-виховної системи та відновлення її взаємозв'язків з європейським контентом були виведені на новий рівень розвитку культурно-мистецького простору. Особливо це відобразилося на зміні структури навчальних програм, де особлива увага приділялась вихованцеві як «новій» людині, котра розкриває свій потенціал у науково-дослідній діяльності. Також побутувала думка, що створення нової людини буде чимось на кшталт переробки людей в машини — максимально працездатні, рішучі й організовані (Ферингер).

Взаємні нашарування «художніх і наукових практик в післяреволюційній «експериментальній культурі» взаємодіяли з авангардом та експериментальними прийомами психології та фізіології» (Ферингер 96). Такий підхід «наочно демонструє різницю в підході художників до наукових досліджень їх часу. Психотехніка тільки тоді і відкриває свій справжній горизонт, коли ми поширюємо її на галузь мистецтва» (Юрикова 97). Висхідною методологічною тезою даного дискурсу є порівняння мистецтва і науки на рівні їхніх практик. В історії науки подібний перехід від «вивчення теорій, абстрактних відкриттів, ідей або парадигм призвело до орієнтації на наукові практики, що призвело до так званого «практичного повороту» (Ферингер 86). Вже тоді, у 20-х роках, намітився перехід від ілюзії тривимірності зображення

на площині до чотиривимірності зображення в часопросторі, «виникла нова теорія «відмирання школи», «зниження ролі вчителя» і навчання зводилось до виконання конкретних проєктів, аби побороти відрив школи від життя» (Роменець 597). Цією проблематикою і займалась педологія, розквіт якої на теренах радянської України припадає на 1920-ті роки. Як напрямок у науці педологія мала на меті об'єднати підходи різних наук (медицини, біології, психології, педагогіки) до розвитку дитини та становлення нової людини, з новим мисленням та світосприйняттям. Сама ж наука базувалася на засадах матеріалізму та функціонувала на принципах педоцентризму (Ферингер). Вона тісно взаємодіє з рефлексологією та психотехнікою. Відповідно, для узагальнення додатково вивчають анатомію та фізіологію, а психотехніка, своєю чергою, є важливою складовою педології. Заявлений педологією цілісний і комплексний підхід спирався на психофізіологічні науки та експериментальні дослідження (Белинская). Отже, до комплексу педології входили такі дисципліни, як анатомія, фізіологія, фізіологічна хімія, антропологія, етнологія та етнографія, психологія та історія (Янченко). У прагненні до виховання покоління «нових людей» у 1920-х роках особливу роль відіграла зацікавленість авангарду юністю та дитинством, про що засвідчить щоденник О. К. Богомазова, де згадується зокрема про викладання на ІІ курсі КХІ педології з юнацтвознавства (ЦДАМЛМ). У 20-х роках сформувалися формально-технічні дисципліни у Київському художньому інституті, впроваджено викладання анатомії, соціальної педології та фізіологічна рефлексологія. Навчальні 1924–1925-ті роки стали новим періодом в історії КХІ, з новою структурою та створенням нових програм.

У фондах ЦДАМЛМ України нами було віднайдено справу № 192 «Конспекти лекцій з української мови, педології, анатомії, філософії, які прослухав професор О. К. Богомазов» у КХІ за 1928–1929 роки. Треба зауважити, що сам О. К. Богомазов у цей час викладав в КХІ станковий живопис та дисципліни фортеху. Його конспект дає загальне бачення того, що викладали студентам з таких дисциплін, як анатомія, фізіологічна рефлексологія та соціальна педо-

логія. Так, зберігся розклад занять для II курсу формально-технічних дисциплін (Конспекти 38), де зазначено, що педологію з юнацтвознавства викладав лікар Олександр Іванович Сковорода-Зачиняєв. Педагог та психофізіолог О. І. Сковорода-Зачиняєв з 1925 року викладав такі дисципліни, як фізіологічна рефлексологія, соціальна педологія та анатомія (Мистецько-технічний 7). У законспектованому О. І. Богомазовим щоденнику з лекцій педагога знайдено записану тему лекції «Анатомія — вчення про кістки» (Конспекти 97–98), в якій занотовано спосіб кріплення м'язів до кісток, про сухожилля і фасції, плечовий і кульшовий суглоби. Сама ж методика викладання дисципліни ґрунтувалась на медичних та анатомічних знаннях, що впливали як на реалістичний рисунок, так і на конструктивний. Власне анатомічна побудова ґрунтувалась на конструктивно-аналітичному мисленні, що знайшло відображення в рисунках студентів КХІ. І для конструктивного рисунка, анатомія вже поставала під кутом не пластичної, а аналітичної побудови, подібно до методик викладання цієї дисципліни в Баухаузі та ВХУТЕМАСі. Вагомими були формальні завдання, і перевага надавалась архітектурно-конструктивістським, дизайнерським вирішенням, які протистояли академічним традиціям попередньої доби. Фортехівська програма з рисунка навчала студента конструктивно-аналітичному мисленню, коли анатомічна побудова рук конструювалась у вигляді циліндрів та конусів, поєднаних шарнірами, водночас шию малювали як циліндр (Кричевський). Можемо припустити, що подібний метод анатомічної інтерпретації саме на «Фортеху» призводив до геометрично-просторової конструктивності на противагу реалістичному методу. За спогадами Л. Векштейна, Федір Кричевський, який викладав на першому курсі рисунок, ставив перед студентами завдання конструктивного аналізу форми, моделювання об'єму з урахуванням просторової тривимірності, що вимагало від студентів знання законів перспективи і пластичної анатомії (Кричевський). Слід також зауважити, що в розкладі за II курс предмет анатомії як дисципліни не фігурує, а це дає нам підстави для припущення, що анатомію могли викладати лише на

I курсі, однак не систематичним методом, коли виклад матеріалу ведеться за системою: спочатку вивчається кісткова основа, потім суглоби, далі — м'язи (що передбачено повоєнним часом до сьогодення), а топографічним, при якому тіло вивчають за частинами, коли виклад матеріалу кожної частини розпочинається з кісток і закінчується описом її зовнішніх покривів.

У самому конспекті лекцій нами також знайдено розклад занять з понеділка до суботи (курс невідомий) (Конспекти 52), де зазначено, що студенти відвідували заняття з рефлексології у вівторок та суботу. На цих лекціях вивчали уяву дітей різного віку (Конспекти 35–40) з точки зору педотехніки та педології, дослівно: «На цьому уроці учні розглядали питання фізіологічних та анатомічних даних, як легені починають розвиватись та рости у підлітковому віці окремо у дівчат, окремо у хлопців. А також, як себе у цей час проявляє голос, які психічні ознаки у цьому періоді може набувати дитина, чим саме вона цікавиться у житті. Як розвивається серце та як воно впливає на психічний стан. Як виглядають лицьові кістки і чому, які кістки та м'язи ростуть у цей період» (Конспекти 40).

У цьому ж документі згадуються педагогопсихологи (Конспекти 42–51) зокрема М. Монтесорі, З. Фрейд, В. Лай, Е. Холл. Також увагу приділено фонетиці рисунка, темі взаємодії слова та рисунка, рекомендаціям з вивчення рисування, описано підготовчу стадію, зазначено, які форми можливі при рисунку, і навіть йдеться про значення каракуль. Щоденник О. К. Богомазова містить нотатки про побудову схем, зокрема, схематичні зображення дерева, квітки, будинку та воза, а також те, з чим вони можуть ототожнюватись. Крім того, йдеться про композицію рисунка і основні геометричні форми, які впливають на нього, типові форми, фотоскопічність, розчленування, де кожна частину тіла можливо рисувати через схему, просторова перервність частин. Окрему увагу О. І. Богомазов приділяє тому, як дитина розповідає про зображене, зосереджуючись на тому, що її більше зацікавило:

Як звук, слово впливають на рисунок. Рисунок — це мова. Наскільки важливою є віртуозність у дітей, коли вони графічно можуть

зачепити характерні форми з уяви. Період рухово-зорової установки психіки. Психіка дитини та її вплив на розвиток внутрішніх функцій організму, а також її прояви у зовнішності. (Конспекти 57)

Відомий художник-авангардист Казимир Малевич, який викладав у КХІ (1927–1930), також поділяв ідею створення нових теоретичних засад нового мистецтва та «нової» людини. Теоретик сучасного мистецтва К. Дьоготь зауважує:

Як і Кандинський, Малевич бачив в мистецтві психотехніку — систему переконання... Автор після 1919 — це машина, яка проектує образи «на негатив» (вислів Малевича) чужої підсвідомості, безпредметність є свого роду релігією, художники організовані як секта з вчителем на чолі і останній вкладає в голови своїх послідовників знаки-образи нової віри. (Карпенко 51)

Отже, можемо підсумувати, що кожна нова течія функціонуючого тоді авангарду співвідносилася з філософським вченням, що втілювалося в геометричній формі, яка має свій ритм, форму, лінію, простір та зміст у конкретний момент її руху.

На базі вивчення анатомії, соціальної педології та фізіологічної рефлексології, студентів Київського художнього інституту навчали не просто змальовувати натуру, а зображувати її осмислено через нове розуміння підходу до мистецтва та науково-логічного зв'язку теоретичних знань про натуру і вміння їхнього практичного втілення під час навчального процесу.

Висновки і перспективи використаних результатів дослідження. На підставі викладеного констатуємо, що методика викладання основних закономірностей навчального процесу в КХІ у 20-х роках ХХ ст. ґрунтувалася на психологічних основах формування художнього образу, через вивчення таких складових художньої

освіти, як анатомія, фізіологічна рефлексологія та соціальна педологія. Анатомію, яку викладали на медичній основі, було впроваджено як основну складову у вивченні педології, а також як частину глобальної програми вивчення людського тіла задля розуміння форми (на всіх базових дисциплінах) та створення геометричних конструкцій під час навчального процесу на факультеті формально-технічних дисциплін (фортех). Сама ж педологія була основою педагогіки, яка давала знання молодим вихованцям, розуміння і психологічних, і фізіологічних особливостей, що впливають на розвиток та формування психіки людини, що, власне, і відображається у творчому процесі. Рефлексологія поставала як нова форма розуміння педагогічної системи через правильність ведення художньої творчості, її поетапність, а також підготовки нових кадрів, що були покликані формувати «нову людину». Знайдений в ЦДАМЛМ України конспект лекцій О. І. Богомазова дає підстави зробити висновок, що названі дисципліни давали змогу вихованцям інституту методично обґрунтовувати технологію виконання і самостійно підходити до вирішення проблем розвитку науково-практичної активності у творчості на заняттях з таких базових дисциплін, як рисунок, живопис, композиція тощо, і були ключовим чинником у формуванні «нової» людини та «нового» мистецтва у стінах КХІ.

Тема трансформації науково-методичного процесу в Київському художньому інституті у 20-х роках ХХ ст., та введення до нього таких дисциплін, як анатомія, соціальна педологія та фізіологічна рефлексологія досі, здебільшого, залишається невисвітленою у дослідженнях, присвячених історії Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури (в минулому КХІ). Таким чином, виникає необхідність подальших досліджень, що полягатимуть, насамперед, у роботі з архівними матеріалами.

Цитовані праці

- Белинская, Е.П. «Динамика представлений человека о себе: история изучения и современное состояние проблемы». *ВВ: Психология и психотехника* 4 (2013): С. 1–51. *Nota bene*. Веб. 02 Верес. 2021. http://e-notabene.ru/psp/article_767.html
- Карпенко, О. «Використання геометричних знаків-символів у народному декоративному та класичному авангардному мистецтві». *Мистецтвознавство України* 9 (2008): 45–59. Друк.
- Кашуба-Вольвач, О. «Педагогічні програми з Фортеху. Огляд авторських концепцій та їх аналіз». *Сучасне мистецтво* 5 (2008): 191–211. Друк.

- Конспекти лекцій з української мови, педології, анатомії, філософії, які прослухав проф. Богомазов 1927–1928 рр. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Київ. Ф. 360. Оп.1. Спр. 192. 112 арк.
- Кричевський, Ф. *Спогади. Статті. Документи*. Київ: Мистецтво, 1972. Друк.
- Мистецько-технічний ВИШ: Зб. Київського художнього інституту. Ч.1. Київ: Вид. К. Х. І., 1928. Друк.
- Роменець, В. *Історія психології ХІХ – поч. ХХ століття : Навч. посіб.* Київ: Вища школа, 1995. Друк.
- Ферингер, М. Авангард и психотехника. Наука, искусство и методика экспериментов над восприятием. Москва: Новое литературное обозрение, 2019. *My book*. Веб. 02 Верес. 2021. <https://mybook.ru/author/margareta-fyoringer/avangard-i-psihotehnika/read>
- Чоп, Т. О. «Техніка в теоретичній концепції футуризму». *Філософські виміри техніки: Збірник тез міжнародної наукової конференції молодих учених та студентів*. Тернопіль: ТНТУ, 2016. С. 16–17. Веб. 08 Верес. 2021. <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/18494>
- Юрикова, С. «Перспективи людства в умовах техногенної цивілізації». *Антропологічні виміри філософських досліджень 3 (2013): 94–101*. Друк.
- Янченко, Т. *Витоки та засади наукового розвитку і практичного втілення педології в Україні*. Автореф. дис. Київ. Ін-т педагогіки НАПН України. 2017. Київ. 06 Верес. 2021. Веб. <http://undip.org.ua/upload/Disertation/Rada%2001/ДисертаціяЯнченкоТ.В..pdf>

References

- Belinskaya, E.P. «Dinamika predstavlenij cheloveka o sebe: istoriya izucheniya i sovremennoe sostoyanie problemy». NB: Psihologiya i psihotehnika 4 (2013): S. 1–51. *Nota bene*. Веб. 02 Верес. 2021. http://enotabene.ru/psp/article_767.html
- Karpenko, O. «Vikoristannya geometrichnih znakiv-simvoliv u narodnomu dekorativnomu ta klasichnomu avangardnomu mistectvi». *Mistectvoznaustvo Ukrayini 9 (2008): 45–59*. Друк.
- Kashuba-Volvach, O. «Pedagogichni programi z Fortehu. Oglyad avtorskih koncepcij ta yih analiz». *Suchasne mistectvo 5 (2008): 191–211*. Друк.
- Konspekti lekcij z ukrayinskoyi movi, pedologiyi, anatomiyi, filosofiyi, yaki prosluhav prof. Bogomazov 1927–1928 rr. CDAMLM Ukrayini (Centralnij derzhavnij arhiv-muzej literaturi i mistectva Ukrayini). Kiyiv. F. 360. Op.1. Spr. 192. 112 ark.
- Krachevskij, F. *Spogadi. Stati. Dokumenti*. Kiyiv: Mistectvo, 1972. Друк.
- Mistecko-tehnichnij VISH: Zb. Kiyivskogo hudozhnogo institutu. Ch.1. Kiyiv: Vid. K. H. I., 1928. Друк.
- Romenec, V. *Istoriya psihologiyi ХІХ – poch. HH stolittya : Navch. posib*. Kiyiv: Visha shkola, 1995. Друк.
- Feringer, M. Авангард і психотехніка. Наука, искусство і методика експериментів над восприятієм. Москва: Новое литературное обозрение, 2019. *My book*. Веб. 02 Верес. 2021. <https://mybook.ru/author/margareta-fyoringer/avangard-i-psihotehnika/read>
- Chop, T. O. «Tehnika v teoretichnij koncepciyi futurizmu». *Filosofski vimiri tehnik: Zbirnik tez mizhnarodnoyi naukovoyi konferenciyi molodih uchenih ta studentiv*. Ternopil: TNTU, 2016. S. 16-17. Веб. 08 Верес. 2021. <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/18494>
- Yurikova, S. «Perspektivi lyudstva v umovah tehnogennoyi civilizaciyi». *Antropologichni vimiri filosofskih doslidzhen 3 (2013): 94–101*. Друк.
- Yanchenko, T. *Vitoki ta zasadi naukovogo rozvitku i praktichnogo vtilennya pedologiyi v Ukrayini*. Avtoref. dis. Kiyiv. In-t pedagogiki NAPN Ukrayini. 2017. Kiyiv. 06 Верес. 2021. Веб. <http://undip.org.ua/upload/Disertation/Rada%2001/DisertaciyaYanchenkoT.V..pdf>

Подано до редакції 10.09.2021

Рецензенти:

Сидоренко А. В. — кандидат мистецтвознавства;

Соловей О. В. — кандидат мистецтвознавства, доцент.